

Raya Teytelbaumene

Raja Teitelbaumienė

Kaunas

Lietuva

Kalbino: Žana Litinkaja

Interviu data: Spalis 2005

Raja Teitelbaumienė pasitiko mane savo bute, trijų aukštų name, Kęstučio gatvėje, pačioje Kauno širdyje. Raja gyvena gražiam ir erdviame bute, apstatytame 8-ojo dešimtmečio baldais. Ji buvo pasipuošusi ir tvarkingai susišukavusi. Raja buvo labai maloni ir iš karto sutiko duoti interviu. Labai gaila, tačiau bendraudama supratau, kad jos atmintis jau nėra gera. Raja neprisiminė savo giminaičių vardų ir tam tikrų įvykių. Ji nelabai pageidavo kalbėti apie dalykus, susijusius su jos vyro darbu pokario metais. Klausinėjama apie jos narystę Komunistų partijoje ir kovą su „liaudies priešais“¹, Raja tarsi užsisklendė. Turiu ją tikėti, nes neturime teisės abejoti žmonių, su kuriais kalbamės, nuoširdumu. Galiu suprasti Rają, nes Lietuvos valdžia sovietinį valdymą traktuoja kaip okupaciją, o tuos, kurie dirbo sovietams, – nusikaltėliais, ypač tuos, kurie ėjo vadovaujamas pareigas represinėse struktūrose.

Esu kilusi iš mažo Lietuvos miestelio, Vilkaviškio, esančio netoli sienos su Rusija (apie 150 km nuo Vilniaus). Savo vaikystę ir paauglystę praleidau šiame miestelyje, ant vaizdingo Šešupės upės kranto. Mano mama gimė čia, o jos tėvai, tikriausiai, irgi buvo kilę iš Vilkaviškio. Aš nepažinojau savo motinos tėvo – jis mirė dar iki mano gimimo. Net neprisimenu jo vardo, jo pavardė buvo Cigliarskis. Gerai prisimenu savo motinos motiną (močiutę), ji gyveno kartu su mano motinos seserimi Taube mažame Pilviškių miestelyje, netoli Vilkaviškio. Tuo metu man močiutė atrodė labai sena, nors jai tebuvo kiek per penkiasdešimt. Ji buvo liekna ir aukšta, rengėsi tamsiais, bet gražiais, jos amžiui tinkamais drabužiais. Močiutė nesidengė galvos, manau, ji nebuvo labai religinga, nors kartais lankėsi sinagogoje, laikėsi žydų tradicijų ir šventė visas šventes. Pirmieji mano vaikystės prisiminimai susiję būtent su močiute. Kai man buvo ketveri ar penkeri, ji išvyko į JAV ir nuo to laiko jos nebemačiau. Matyt, ji mirė po karo, kai jau nebepalaikėme ryšių, netgi neprisimenu jos vardo.

Mano seneliai užaugino tris dukteris, kurios buvo auklėjamos pagal žydiškas tradicijas. Nuo paauglystės jos padėdavo močiutei namuose: jas mokė gaminti žydiškus patiekalus, taip jos perėmė žydų tradicijas ir gyvenimo būdo ypatumus. Mamos vyresnioji sesuo Chaja gimė 1890 metais. Jos vyras, žydas Belostockis, turėjo odos dirbtuvėlę, kurioje raugdavo kiaulių odas. Chaja niekada nedirbo, jos vyras buvo gana pasiturintis, todėl šeimai sekėsi visai neblogai. Jie gyveno nuosavame name, pagrindinėje Vilkaviškio gatvėje. Chaja turėjo keturis vaikus: vyriausioji – Ryša gimė 1910 m., dar būdama netekėjusi išvyko į JAV. Ten ji ištekėjo už žydo, kilusio iš Vilkaviškio. Jos vyras buvo kirpėjas ir Amerikoje dirbo kirpėju. Ryša neturėjo vaikų. 1950 m. mirė jos vyras, o Ryša išvyko į Izraelį, kur gyveno jos broliai ir seserys. Ryša daugelį metų pragyveno Izraelyje, mirė septintajame dešimtmetyje. Kita Chajos dukra, Taubė-Basja, ištekėjo už labai turtingo vyro, su kuriuo išvyko į Palestiną 1930-ųjų pradžioje. Nepamenu jos vyro vardo. Basja turėjo vaikų, jie dabar gyvena Izraelyje. Basja mirė sulaukusi garbaus amžiaus, 2000 metais. Jaunesnioji Chajos dukra Judita, gimusi 1920 m., kartu su Chaja ir jos vyru išvyko į Palestiną prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui². Jie išvyko laiku. Jei nebūtų išvykę, Chajos vyrą tikrai būtų ištrėmę³ į Sibirą,

nes jis buvo pasiturintis žmogus arba visa šeima būtų žuvusi vokiečių okupacijos metu. Judita taip pat buvo ištekėjusi. Jos vyras mirė jau seniai, sūnus Gidonas gyvena Izraelyje, Judita vis dar gyva. Mes iki šiol susirašinėjame. Jauniausias šeimoje, vienintelis Chajos sūnus Tuvija, kartu su tėvais išvyko į Izraelį. Jis buvo vedęs, mirė 2001 metais. Jo žmona ir dukra gyvena Izraelyje. Chaja gyveno iki 9-ojo dešimtmečio ir mirė, sulaukusi daugiau nei devyniasdešimties metų.

Antroji mamos sesuo Taubė gimė 1898 metais. Ji su šeima gyveno mažame Lietuvos miestelyje Pilviškiuose. Taubė ištekėjo už savo pusbrolio Meišės, močiutės sesers sūnaus. Neprisimenu jos vardo. Taubė ir jos vyras turėjo gana didelę maisto prekių parduotuvę, kurioje abu dirbo. Jie turėjo didelį namą, toje Taubės šeimos sodyboje, prieš išvykdama į Ameriką, gyveno ir močiutė. Aš draugavau su Ente, Taubės dukterimi, kuri buvo keleriais metais jaunesnė už mane. Mes žaisdavome kartu, kai atvykdavau pas tetą. Taubės šeima: ji pati, vyras ir dukra žuvo 1941 m. per vieną iš pirmųjų nacistų surengtų akcijų Pilviškiuose.

Mano mama, Šeina Cigliarskaja, gimė 1894 metais. Mama ir jos seserys turėjo pradinį išsilavinimą; mokėjo skaityti ir rašyti jidiš, rusų ir lietuvių kalbomis, o taip pat mokėjo gerai skaičiuoti. Kol buvo netekėjusi, mama nedirbo. Ji ištekėjo gana jauna – 17 metų, už žmogaus, kurį mylėjo. Tėvas neturėjo jokių giminių ar pažįstamų Vilkaviškyje, bet, vos pirmą kartą pamatęs mano mamą, ją įsimylėjo.

Apie savo tėvo gimines žinau daug mažiau. Mano tėvas yra kilęs iš Lenkijos. Nežinau, iš kokio miesto jis buvo. Paauglystėje jis atvyko į Lietuvą, apsistojo viename miestelių netoli mano motinos miesto. Jo tėvai liko Lenkijoje, aš jų niekada nemačiau. Neprisimenu jų vardų, manau, jie buvo gimę apie 1870-uosius. Kartą, maždaug 1920-aisiais, tėvas išvyko aplankyti savo tėvų, nes jo tėvas sirgo. Po kurio laiko tėvas grįžo labai nuliūdęs. Jis sakė, kad jo tėvas buvo labai silpnas. Tai turbūt buvo paskutinis kartas, kai jis jį matė. Mano akivaizdoje tėvas niekada nekalbėjo apie savo tėvus ir daugiau į Lenkiją nebevyko, todėl manau, kad senelis mirė po tėvo apsilankymo pas jį.

Mano tėvo mama, kurios niekada nepažinojau, greičiausiai mirė vokiečių okupacijos metu, dar prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui. Tikriausiai mano seneliai iš tėvo pusės buvo labai neturtingi. Jei ne, kodėl tėvas juos paliko? Vienintelis dalykas, kurį tiksliai žinau apie senelius Ragožikus, yra tai, kad jie buvo labai pamaldūs. Pasak tėvo, senelis niekada nenusiimdavo kipos. Jis turėjo ilgą barzdą ir peisus. Jis buvo tvirtas Chasidas⁴ – melsdavosi visą dieną, lankydavo sinagogą, laikydavosi tradicijų, švęsdavo visas žydų šventes, pasninkaudavo.

Mano tėvas, Mordechajus Ragožikas, gimęs 1892 metais, buvo vienintelis vaikas. Bent jau niekada negirdėjau apie brolius ar seseris. Tėvas lankė chederį, kaip tuo metu buvo įprasta žydų šeimoms. Nežinau, ar vėliau jis dar mokėsi. Greičiausiai buvo baigęs kelias pradžios mokyklos klases, nes buvo raštingas. Tėvas dirbo Vilkaviškio odos apdirbimo fabrike, kuris priklausė tetos Chajos vyrui Belostockiui. Po vedybų jis dirbo ten ir toliau.

Mano tėvai susituokė 1912 metais, kai mamai buvo septyniolika, o tėvui – vos dvidešimt. Abu buvo jauni, gražūs ir labai įsimylėję. Tokių ankstyvų santuokų tarp žydų nebūdavo daug, bet joms nebuvo prieštaraujama. Mano seneliai Cigliarskiai surengė vestuvių puotą. Tai buvo tikros žydiškos vestuvės – jaunieji stojo po chupa vienintelėje Vilkaviškio sinagogoje. Po devynių mėnesių gimė pirmasis sūnus Chaimas, 1915 metais gimė kitas – Boruchas. O aš, ilgai laukta dukra, gimiau 1918 metų liepos 21 dieną. Man buvo suteiktas hebrajiškas vardas Rachelė.

Mūsų šeima gyveno dideliame name, kurį mama buvo paveldėjusi. Kol gyveno mano motinos tėvas, visa šeima gyveno tame name. Tai buvo didelis dviejų aukštų namas, stovėjęs centrinėje miestelio dalyje, Vilniaus gatvėje. Prie namo buvo du hektarai žemės – tai buvo brangiausias mūsų turtas. Tėvas buvo tikras sodininkas iš prigimties. Nežinau, kas jame pažadino meilę medžiams, kur jis išmoko šio meno. Bet kokių atveju, sodas buvo nuostabus, ten augo vaismedžiai: įvairiausios obelys, kriaušės, slyvos, vyšnios, trešnės. Be to, sode buvo gražių kumpelių su dekoratyviniais augalais ir gėlėmis. Buvo ir tvenkinys, kuriame tėvas augino karpus bei kitokias žuvis, ant tvenkinio kranto stovėjo pavėsinė. Vakare mes dažnai ten susirinkdavome nuoširdžiai pasikalbėti.

Sodą sukūrė mano tėvas. Iki šiol stebiuosi, kaip jis sugebėjo dirbti fabrike ir kartu rūpintis sodu. Ypač pavasarį ir rudenį, kai darbo sode buvo ypač daug. Reikėjo purkšti augalus, genėti medžių lajas, kovoti su kenkėjais, rinkti derlių, sandėliuoti arba nešti į rūšį.

Tėvas samdydavo lietuvius darbininkus, kurie dirbo jo priežiūroje. Tai buvo paprasti lietuvių vaikinai ir merginos, jie gerbė mano tėvus ir elgėsi su jais maloniai. Tėvas buvo labai sąžiningas, vertino kitų darbą, o mama visada stengdavosi darbuotojus sočiai pamaitinti. Lietuviai mamą vadino Šeina, o mane meiliai Rachelka.

Sodas buvo toks gražus, kad apie jį garsas sklido ir už mūsų miestelio ribų. Į jį atvykdavo žmonių iš kitų Lietuvos miestų. Tėvas ypač džiaugdavosi tomis dienomis, kai būdavo pripažįstamas jo triūsas ir nuopelnai. Jis mielai dalydavosi savo patirtimi su lankytojais, o mama iškart pavaišindavo svečius – taip buvo įprasta žydų šeimose.

Be sodo dar turėjome daržą, kuriame buvo sodinama beveik viskas: bulvės, burokai, morkos, įvairių rūšių kopūstai, įvairios žolelės ir prieskoniai. Kiemo gale stovėjo vištidė, visada turėjome vištų ir kalakutų. Kurį laiką mama laikė karvę, bet vėliau ją pardavė, nes nebuvo kam ganyti. Turėjome ir šunį, kurį mes, vaikai, dievinome. Jis turėjo savo būdą, bet tėvas buvo toks geras, kad dažnai jį išleisdavo, o mes lakstydavome su juo po sodą.

Labai mylėjau mūsų namą ir atsimenu kiekvieną jo kampelį. Jame buvo keturi dideli kambariai ir virtuvė. Namų planas buvo tipiškai lietuviškas: kambariai buvo pereinami, išsidėstę palei namo fasadą. Didžiausias kambarys buvo salonas, kuris kartu tarnavo ir kaip valgomas. Ten stovėjo didelė raižyta spinta, valgomas stalas su kėdėmis ir didelis veidrodis nuo grindų iki lubų. Apie 1930 - uosius tame kambaryje atsirado radijas. Antrasis kambarys buvo miegamasis, su dviem medinėmis lovomis ir spinta su daugybe stalčių. Kiti du kambariai buvo skirti mano broliams ir man. Vėliau, kai broliai baigė mokyklą ir išvyko iš miestelio, mama pradėjo jų kambarį nuomoti. Ten apsigyveno jaunas lietuvis, Stasys, studijavęs Vilkaviškio seminarijoje. Baigęs ją, jis tapo kunigu, tačiau vis tiek liko gyventi mūsų namuose. Jis labai mylėjo mano tėvus, o mane laikė seserimi. Jis buvo tikrai religingas katalikas, bet tai jam netrukdė gyventi žydų namuose ir mylėti jų gyventojus.

Mama rūpindavosi namais. Kai šiek tiek paaugau, buvau penkerių, mama nusprendė užsiimti kokia nors veikla. Ji nusipirko mažą parduotuvėlę ir pradėjo prekiauti maisto prekėmis. Pagrindiniai jos klientai buvo valstiečiai iš aplinkinių kaimų. Ten buvo galima nusipirkti miltų, kruopų, silkės specialiose statinėse, cukraus, degtukų, muilo ir pan. Ta parduotuvė buvo tokia pati kaip ir dauguma kitų mažų žydų krautuvėlių. Krautuvės supo turgaus aikštę. Kaip sakydavo, penktadieniais ir trečiadieniais, ypač vasarą, „nebuvo kur adatos įkišti“. Daržovės, vaisiai, pienas, mėsa ir kiti žemės ūkio produktai buvo pardavinėjami tiesiai nuo vežimų. Pardavę prekes, valstiečiai užsukdavo į mamos parduotuvę įsigyti būtiniausių dalykų. Po to jie eidavo į mažą aludę

„atšvęsti“ sėkmingų pardavimų, aludė taip pat priklausė žydai. Sekmadeniais lietuviai ir lenkai – jų Vilkaviškyje buvo nemažai – pasipuošę su šeimomis eidavo į katedrą.

Žydai eidavo į sinagogą. Vienintelė Vilkaviškio sinagoga stovėjo beveik priešais mūsų namą, ir kiekvieną penktadienį bei šeštadienį tėvas ten eidavo. Jis visada pridengdavo galvą. Vasarą dėvėdavo lininę kepurėlę arba kipą, o žiemą – skrybėlę. Penktadieniais ir šeštadieniais į sinagogą eidavo vilkėdamas šventinį kostiumą su liemene, ne kasdieniais drabužiais. Jis taip pat užsidėdavo gražią kipą ir talitą. Mama šeštadieniais irgi eidavo į sinagogą, nors ne su tokia stipria tikėjimo dvasia, nes jos šeima nebuvo tokia religinga kaip tėvo. Eidama ji užsirišdavo skarelę ant galvos. Paprastai šeštadieniais į sinagogą eidavau kartu su mama. Man labai patiko mūsų sinagoga. Ji nebuvo didelė – medinis vieno aukšto pastatas su raižytais ornamentais. Vyrai ir moterys meldėsi atskirai. Vyrams buvo visa maldų salė, moterims – mažesnė patalpa. Maldų salėje juodmedžio suolai, buvo labai švaru ir gražu.

Mūsų šeima nebuvo turtinga, tačiau dėl tėvų taupumo ir sunkaus darbo turėjome viską, ko reikėjo oriam gyvenimui. Baldai buvo paprasti, bet gerai pagaminti. Namas visada spindėjo švara, nes mama negalėjo pakęsti purvo ir dulkių. Ant mūsų stalo beveik visada puikavosi vaisiai ir daržovės iš mūsų sodo, žuvys iš tvenkinio, taip pat kiaušiniai, vištos ir kalakutai. Tik pieno produktus ir sviestą pirkdavome turguje. Kitų produktų pakakdavo mamos parduotuvėje, visi mūsų valgiai buvo košeriniai. Kai reikėdavo, mama mėsą pirkdavo žydų krautuvėse. Brolis arba aš nunešdavome vištą pas šochetą, kurio šchita buvo sinagogos kieme. Stebėdavau, kaip jis greitai ir tiksliai perrėždavo vištai gerklę, o paskui paukštį pakabindavo ant specialių kablių virš kubilio, kur kraujas išvarvėdavo ir tik tada paukštieną atiduodavo mums.

Nuo 1925 metų, kai mamos verslas išsiplėtė, į mūsų namus atsikraustė namų tvarkytoja – lietuvė, vardu Marytė. Ji neturėjo šeimos, todėl ji nuoširdžiai prisirišo prie mūsų. Marytė gamindavo maistą virtuvėje – dideliame kambaryje su krosnimi per vidurį. Ant jos buvo verdamas maistas, joje kepama duona ir pyragai, taip pat troškiniai ir šabo troškinys (chulentas). Pieno ir mėsos produktai buvo pjaustomi atskirais peiliais. Buvo atskiri indų rinkiniai pieno ir mėsos patiekalams bei virtuvės įrankiai.

Kaip ir kiekviena žydų šeima, mes griežtai laikėmės šabo. Nei mama, nei tėvas nedirbdavo, tėvas net ir sode nedirbdavo. Penktadieniais ruošdavomės šabui. Namas visada būdavo gana švarus, bet tą dieną jis tiesiog spindėdavo. Ant stalo patiesdavo ką tik iškrakmolytą staltiesę. Mama dar ketvirtadienį iškepėdavo chalas. Ją sudėdavo ant padėklo ir pridengdavo švaria servetėle. Paprastai šeštadieniui mama pagamindavo įvairių skanių žydiškų patiekalų: vištienos sultinį, kepenėlių paštėtą, foršmaką, įvairius troškinius – kiekvieną kartą vis kitokį, iš pupų, bulvių ar morkų. Ant stalo būtinai turėdavo būti gefilte fiš – įdaryta žuvis. Mums nereikėjo jos pirkti, nes tėvas pats sugaudavo karpį iš mūsų tvenkinio. Desertui mama virdavo skanų kompotą: vasarą – iš šviežių vaisių, o žiemą – iš džiovintų. Penktadienio vakarą mama uždegdavo žvakes, kurias įstatydavo į gražią sidabrinę žvakidę. Šeštadienį, grįždamos iš sinagogos, mama arba aš užsukdavome į kaimyninę kepyklą, kur mes kartu su kaimynais laikydavome chulentą: didelį puodą su troškinta mėsa, bulvėmis, pupomis ir svogūnais. Chulentas buvo privalomas šabo patiekalas. Po pietų Marytė nukraudavo stalą, išplaudavo indus, o mes eidavome į savo kambarius pailsėti. Vasarą aš eidavau nusnausti hamake, pakabintame tarp medžių mūsų sode.

Mes atsakingai ruošdavomės žydų šventėms. Paprastai šventę švėsdavo visa didelė šeima: pas mus atvykdavo teta Chaja su savo šeima, o kartais mes vykdavome pas ją. Mama šventėms gamindavo pačius skaniausius patiekalus; paprastai šventinei vakarienei būdavo tas pats meniu: gefilte fiš (įdaryta žuvis), vištienos troškiny, cimesas, imberlachs, teiglachs – tešlos gabalėliai, virti cukraus sirupe.

Metai prasidėdavo rudens šventėmis. Atsimenu šofaro garsą per Roš Hašaną (pastaba – žydų Naujieji metai). Man atrodė, kad trimitas groja visai šalia, nes sinagoga buvo netoliese. Ant stalo būdavo daug vaisių, tarp jų obuoliai su medumi ir naminis midaus vynas. Mano tėvai per Jom Kipurą būtinai pasninkaudavo. Aš pradėjau pasninkauti nuo keturiolikos metų. Per Sukotą pavėsinė, apaugusi gebenėmis ir vynuogėmis, būdavo naudojama kaip suka. Mama pavėsinėje pastatydavo mažą apvalų stalėlį. Tėvas ten valgydavo ir išgerdavo truputį vyno. Mes valgydavome namuose, nes tuo metu Lietuvoje būdavo gana šalta ir lietinga. Simchat Toros šventės mes neįpratome švęsti, nors mama namuose gamindavo daug šventiškesnius patiekalus nei įprastai. Aš nubėgdavau prie sinagogos pažiūrėti, kaip dainuodami ir šokdami žydai išneša Toros ritinį iš sinagogos ir su juo apeina aplink pastatą.

Neaišku kodėl, tačiau nelabai prisimenu žiemos švenčių – Chanukos ir Purimo. Per Chanuką mama gamindavo daug patiekalų iš bulvių – apkepų ir spurgų. Per Purimą ant stalo stovėdavo didelis dubuo su hamantašenais (trikampiais pyragėliais, vadinamais „Hamano ausimis“). Tą dieną žydų vaikai lakstydavo po miestą su padėklais, pilnais šelachmones – dovanų. Mama taip pat kepdavo daug hamantašenų ir įvairiausių sausainių. Mes su broliu eidavome pas tetą Chają su dovanomis, o jos vaikai Judita ir Tuvija ateidavo pas mus. Tada visi linksmai leisdavome laiką, apsikeisdavome dovanomis ir jas suvalgydavome.

Pesachas buvo svarbiausia metų šventė. Tėvas iš sinagogos parnešdavo macų, ir nuo to momento namuose jausdavosi šventinė nuotaika. Visiems vaikams duodavo dovanų šventės proga. Kai buvau maža, paprastai gaudavau naują suknelę ir lakuotus batelius. Visi indai, kuriais naudodavomės per metus, būdavo sudedami į didelį maišą ir išnešami į palėpę. Per šventinį laikotarpį jų liesti nebuvo leidžiama. Tėvas iš palėpės atnešdavo pesachinius indus, kuriais naudodavosi tik mūsų šeima ir tetos Chajos šeima. Pirmasis sederis (šventinė vakarienė) dažniausiai vykdavo mūsų namuose, nes mama gamindavo geriau nei Chaja. Tėvas vadovaudavo sederiui, pusiau gulėdamas ant pagalvių. Jis būdavo pasipuošęs šventiniais drabužiais. Mes jau žinojome, kad afikomano gabalėlis yra po pagalve ir jį surasdavome. Klausimą apie šventės kilmę paeiliui užduodavome aš, Judita ir Tuvija.

Per Pesachą be įprastų valgių ant stalo patiekdavo ir šiuos: karčiasias žoleles, kiaušinius, macą ir kt. Duonos visiškai nebūdavo, tačiau būdavo daug patiekalų iš macos – kneidlachai, cimesas ir apkepas. Desertui teta Chaja atnešdavo nepralenkiamą macos pyragą. Tai buvo geriausias jos gaminamas patiekalas. Kiekvienais metais šventė būdavo tokia pati, su tomis pačiomis tradicijomis, tačiau kažkodėl visada jos laukdavome su jauduliu, tikėdamiesi kažko naujo ir neįprasto. Aš pradėjau labiau mėgti žydų šventes, kai mano broliai Chaimas ir Boruchas išvyko iš namų. Broliai sugrįždavo namo, taip kaip visi žydai trokšdavo sugrįžti į savo namus.

Mano broliai lankė žydų pradžios mokyklą. Vyresnysis, Chaimas, baigė lietuvišką gimnaziją, nes žydų gimnazija buvo mokama, o lietuviška – nemokama. Be to, brolis svajojo tapti vaistininku, todėl jam reikėjo gerai mokėti lietuvių kalbą. Baigęs gimnaziją, Chaimas įstojo į Kauno universitetą, į

Farmacijos fakultetą ir persikėlė gyventi į Kauną. 1938 metais baigęs studijas jis išvyko į Biržus ir įsidarbino vaistininku privačioje vaistinėje. Boruchas, baigęs licėjų, išmoko fotografo amato ir dirbo fotografu Vilkaviškyje.

Septynerių aš pradėjau lankyti žydų pradžios mokyklą. Tai buvo privati mokykla, tačiau mokestis buvo gana prieinamas vidutines pajamas turintiems žmonėms. Neturtingos šeimos – o jų Vilkaviškyje buvo nemažai – buvo atleidžiamos nuo mokesčio už vaikų mokslą. Mokykloje susiradau daug draugų, dvi mano geriausios draugės buvo Roza ir Manja. Po pamokų arba savaitgaliais mes kartu eidavome pasivaikščioti. Visi dalykai mūsų mokykloje buvo dėstomi jidiš kalba. Mes mokėmės žydų klasikinės literatūros, turėjome ir tikybos pamokas. Mokykloje linksmai švęsdavome žydų šventes, ypač Purimą. Tos šventės metu vykdavo karnavalas – Purimšpylis. Beveik visi vaikai turėjo tradicinius Purimo kostiumus: Estermos, Hamano, Mordechajo ir Achašvero. Apie žydų švenčių kilmę sužinojau būtent mokykloje. Namuose mes jas tiesiog švęsdavome, o mums, vaikams, nieko apie jas nepasakodavo.

Aš buvau vidutinė mokinė. Nebuvau pirmūnė, bet ir blogų pažymių neturėjau. Ten mokiausi ketverius metus. Kai tėvams teko nuspręsti, kur tęsiu mokslus, jie nutarė, kad turėčiau lankyti valstybinę lietuvišką gimnaziją, kurią buvo lankę mano broliai.

Sėkmingai išlaikiau stojamuosius egzaminus ir tapau gimnaziste. Mūsų klasėje mokėsi lietuviai, lenkai ir rusai. Buvo du žydai: aš ir berniukas vardu Jankelis. Mokytojai elgėsi su mumis maloniai, neišskirdami jokios tautybės. Tikybos pamokų, Jankeliui ir man lankyti nereikėjo. Turėjome laisvą valandą. Kalbant apie kitus dalykus, mes juos mokėmės kaip ir visi kiti mokiniai. Man sekėsi lietuvių kalba, mokslai nesukėlė problemų.

Čia turėjau lietuvių draugų. Jie elgėsi su manimi labai maloniai, netgi dalindavomės tradiciniais patiekalais. Aš jiems atnešdavau hamantašenų ir imberlachų, o mergaitės vaišindavo mane Velykiniu pyragu. Tačiau mūsų klasėje buvo kelios mergaitės, kurios įžeidinėjo Jankelį ir mane. Pasitaikydavo atvejų, kai jos atvirai mus vadindavo „žydėliais“ (kikes). Mano draugai užstodavo mane ir nubausdavo tuos, kurie mane įskaudino. Kai mokytojai sužinojo apie konfliktą, jie apie tai prabilo. Jie pakvietė kaltininkes į mokytojų kambarį ir labai griežtai pasikalbėjo, sakydami, kad visi žmonės yra lygūs. Jie stengėsi, kad kaltininkės susigėstų, ir netrukus konfliktų nebeliko.

Mokydamasi lietuviškoje gimnazijoje vis mažiau bendravau su žydais bendraamžiais. Neturėjau galimybių ir noro dalyvauti žydų jaunimo organizacijose, tačiau mano brolis Boruchas visada domėjosi sionistinėmis idėjomis ir net pradėjo kalbėti apie išvykimą į Palestiną.

Gimnazijoje mokiausi aštuonerius metus. Kai buvau septintoje klasėje, nebenorėjau tęsti mokslo gimnazijoje, nes turėjau kitų interesų. Aš sutikau jauną vyrą ir įsimylėjau jį. Vilkaviškis buvo mažas miestelis, kur visi, ypač žydai, vieni kitus pažinojo. Kartą prie manęs priėjo suaugęs, aukštas ir gražus vaikinys ir pasakė, kad jam labai patinku. Jis ištarė mano vardą ir pasakė, kad lauks, kol užaugsiu, kad galėtume susituokti. Faivelis Teitelbaumas, gimęs 1909 metais kažkur Rusijoje – tiksliai neprisimenu kur – persikėlė į Vilkaviškį su motina, kai dar buvo vaikas. Faivelio tėvas buvo seniai miręs, o jo motina Riva turėjo mažą namelį, kuriame gyveno su sūnumi. Faivelis buvo šeimos maitintojas, jis dirbo muilo gamykloje, priklausančioje keliems žydams. Faivelis buvo labai gabus ir sąžiningas vaikinys. Savininkai jį gerbė ir vertino, jis gana gerai uždirbdavo; mane pakviesdavo valgyti ledų, dažnai vaikščiodavome susikibę rankomis. Tai buvo mano laimingiausi gyvenimo metai. Tačiau tėvai nepritarė mano susižavėjimui ir buvo prieš Faivelį, nes jis buvo daug vyresnis

už mane. Aš buvau įsimylėjusi ir mano tėvai suprato, kad nieko negali padaryti, kad mus išskirtų.

Supratau, kad netrukus ištekėsiu, nepaisydama tėvų valios. Maniau, kad išmokti kokią nors profesiją bus svarbiau nei baigti gimnaziją. Išvykau į Kauną, kur įstojau į žydų siuvėjų profesinę mokyklą ir pradėjau mokytis šio amato. Išsinuomojau kambarį su keliomis merginomis Aguonų gatvėje. Čia susiradau naujų draugių. Jos domėjosi komunistinėmis idėjomis ir visos buvo pogrindinio komjaunimo narės. Aš taip pat pasidaviau – man buvo artimos lygybės ir brolybės idėjos. Įstojau į komjaunimą⁵, bet buvau prasta narė. Nevykdžiau užduočių, nes daug labiau mane domino asmeninis gyvenimas. Faivelis manęs nepaliko ramybėje – jis dažnai atvykdavo manęs aplankyti. Mes suartėjome ir mano išrinktasis primygtinai reikalavo, kad susituoktume. Mano tėvai galiausiai buvo priversti su tuo sutikti. 1936 metais mes su Faiveliu išvykome į Kauną. Mūsų santuoką įregistravo miesto rabinas. Ten, sinagogoje, po chupa įvyko vestuvių ceremonija. Vestuves šventėme labai kukliai namuose: vakarienė artimiesiems, kurią paruošė mano motina.

Mano tėvai mums užleido savo didelį miegamąjį. Jie pakeitė savo požiūrį į Faivelį, matė, kad mano vyras mane myli ir rūpinasi manimi – jis tiesiog mane garbino. Jie taip pat jį pamilo. Mes gyvenome Vilkaviškyje keletą mėnesių. Nusprendžiau tęsti mokslus, todėl su Faiveliu išvykome į Kauną. Atnaujinau mokslus mokykloje, dirbau mokyklos dirbtuvėse ir gavau stipendiją. Faivelis susirado darbą panašioje muilo gamykloje kaip Vilkaviškyje. Išsinuomojome kambarį Kęstučio gatvėje, ten gyvenome trise: mano vyras, aš ir mano brolis Chaimas, kuris studijavo Kauno universitete.

Buvau laiminga, mylėjau savo vyrą, o jis mane dievino. Mes niekada nesiskyrėme. Man patiko Kaunas, eidavome pasivaikščioti po miestą, lankydavomės kine, kuris man buvo naujas ir įdomus dalykas. Mano vyras dovanodavo man tiek dovanų, kiek galėdavo sau leisti. Jis stengėsi, kad turėčiau madingų drabužių. Per šventes vykdavome aplankyti mano tėvų gimtajame mieste. Mūsų kambarys su švaria patalyne visada būdavo paruoštas kaip ir skani vakarienė.

Tuomet prasidėjo išsiskyrimų metas. Chajos šeima: Judita ir Tuvija išvyko į Palestiną. Mano brolis Boruchas netrukus pasekė jų pavyzdžiu. Tuo metu jis jau buvo geras fotografas ir gana gerai uždirbdavo, tačiau jame slypėjusios sionistinės idėjos galiausiai sustiprėjo ir Boruchas svajojo apie Palestiną. Motina verkė, tarsi jausdama, kad atsisveikina su juo amžinai. Aš šiek tiek pavydėjau savo broliui, bet mes su vyru išvykti neketinome. Aš buvau visiškai apolitiška, nustojau galvoti apie komjaunimą ir susitikinėti su savo komjaunuolių būrelio draugais.

Tuo metu, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kūrėsi profašistiniai judėjimai, pasitaikydavo ir pavienių atvirų antisemitizmo atvejų. Tačiau nei manęs, nei mano vyro tai tiesiogiai nepalietė. Abu priklausėme lietuvių jaunimo ratui, kuris žvelgė į rytus – į Sovietų Sąjungą. Reikia pasakyti, kad ne tik vargingesni žydai tikėjosi, jog sovietinė valdžia pagerins jų gyvenimą, bet ir žydų vidurinioji klasė teikė pirmenybę sovietinei Rusijai. Mes nieko nežinojome apie prasidėjusią didžiojo teroro⁶ bangą, apie tai, kaip Stalinas ir jo šalininkai naikino tikruosius komunistus. Faivelis ilgėjosi Rusijos, nes ten buvo gimęs. Jo vyresnioji sesuo Chasija gyveno Maskvoje, o jis jos nebuvo matęs jau daugelį metų.

Todėl, kai 1940 metais į Lietuvą atėjo Sovietų armija⁷, mes džiaugėmės, kad buvome prijungti prie SSRS⁸. Minios žmonių jiems mėtė gėles, nuo tada mūsų gyvenimas šiek tiek pasikeitė. Mano vyras, kuris dėl šlubos kojos nebuvo paimtas į kariuomenę, tapo aktyvistu. Jam buvo paskirta direktoriaus pareigybė toje pačioje gamykloje, kurioje anksčiau dirbo paprastu darbininku. Aš baigiau sekretorės mašininkės kursus ir įsidarinau profesinių sąjungų rajono komitete. Vilkaviškyje taip pat įvyko

pokyčių. Motinos parduotuvė buvo nacionalizuota, todėl ji daugiau nebedirbo. Tėvas toliau dirbo gamykloje, kuri taip pat buvo nacionalizuota. Mums pasisekė – mūsų namo niekas nelietė, ir į jį niekas nebuvo įkeldintas. Mūsų žemės taip pat nepaėmė, o tėvas toliau dirbo savo mylimame sode. Motina džiaugėsi, kad mano brolis, kuris buvo tapęs gana žinomu sionistu mieste, spėjo išvykti į Palestiną. Kitaip sovietai jį būtų ištrėmę, kaip ir daugelį kitų sionistų aktyvistų. Miesto sinagoga dar buvo atvira ir tėvas ten lankydavosi. Man atrodo, jis tai darė iš įpročio norėdamas išlaikyti tradicijas.

Džiaugėmės gyvenimu, nors supratome, koks pavojus mums grėsė iš nacistinės Vokietijos, bet vis tikėjomės, kad karo nebus. Vis dėlto 1941 metais buvo karinio parengimo aliarmų, darbe turėjome civilinės gynybos pamokas. Tai buvo blogos nuojautos ženklas. Birželio 22-ąją dirbau, nors buvo sekmadienis, turėjau daug reikalų. Gyvenome netoli mano darbo vietos, nuėjau į darbą ir ramiai dariau, ką reikėjo. Po dviejų valandų atėjo mano vyras, jis buvo labai susirūpinęs, net sutrikęs. Faivelis pasakė, kad prasidėjo karas: nacistinė Vokietija klastingai užpuolė mūsų šalį. Faivelis liepė man mesti darbą ir iškart išvykti. Išėjome į kiemą, kur stovėjo vežimas, Faivelis susitarė su vienu lietuviu, kad šis mus išvežtų iš miesto. Mes nebegrįžome namo, mano vyras pasiėmė pinigus ir dokumentus. Vieninteliai drabužiai, kuriuos turėjau, buvo tie, kuriuos vilkėjau: vasarinė suknelė ir sandalai, taip mes su vyru išvykome iš Kauno.

Tai buvo pabėgimas, nuėjome apie dvidešimt kilometrų. Lietuvis vežikas nusprendė grįžti atgal su savo vežimu, nes nerimavo dėl žmonos ir vaikų. Mes ėjome keliu kartu su kitais pasimetusiais žmonėmis, palikusiais savo namus. Kartu su mumis buvo ir Raudonosios armijos dalinių, kurie traukėsi į Rytus. Kai kurie sužeisti kareiviai važiavo sunkvežimiais. Lengvai sužeistieji rėmėsi vieni į kitus, priekyje važiavo kariniai automobiliai, jie neėmė civilių. Prasidėjo bombardavimas, kariniai lėktuvai mus bombardavo, nors matė, kad esame paprasti civiliai. Visi klykė, vaikai verkė, kai kurie seni žmonės buvo nešami neštuvais. Kai bombardavimas baigėsi, kai kurie žmonės liko nejudantys. Ėjome beveik nesustodami, tik retkarčiais pailsėdavome miške arba pakelėje. Pakeliui graužėme džiūvėsius, kuriuos vyras buvo pasiėmęs. Gėrėme vandenį iš šulinių, buvusių prie kelio. Skubėjome, nes nacistinė armada sekė mums iš paskos. Nuolat galvojau apie savo tėvus ir brolių, nes jie liko Vilkaviškyje, kurį užėmė per pirmąsias karo valandas – juk buvo arti sienos. Neturėjome jokios žinios ir apie mano brolių Chaimą, tikriausiai, ir mano vyro motina Riva pateko į nacių okupaciją.

Ėjome gana ilgai, prie Latvijos sienos įlipome į sunkvežimį ir nuvažiavome į mažą Latvijos miestelį, kuris dar buvo užnugaryje. Pamiršau to miestelio pavadinimą, visi apsigyvenome vietinių žmonių namuose. Keletą dienų buvo ramu, nebuvo bombardavimų ir man atrodė, kad karas kažkur labai toli. Netrukus vokiečių kariuomenė priartėjo prie Latvijos sienos. Kartu su kitais pabėgėliais sėdome į traukinį ir išvykome rytų kryptimi. Tai buvo garvežinis traukinys, pilnas pabėgėlių, žmonės sėdėjo praėjimuose, ant stogo. Kelionė buvo ilga – ne trumpesnė kaip dvi savaitės. Traukinys dažnai sustodavo. Per oro antskrydžius žmonės išsisklaidydavo, labiausiai bijojome, kad galime praleisti traukinį arba vienas kitą pamesti. Mirtis tapo natūraliu dalyku, po kiekvieno bombardavimo mūsų vagonė žmonių vis mažėjo.

Stotyse pavykdavo gauti virinto vandens. Kartais specialios gelbėjimo komandos maitino žmones sriuba ar koše. Traukinys judėjo rytų kryptimi, o bombardavimai liovėsi. Pasiekėme Sibiro miestą Omską (apie 2500 km nuo Maskvos), kur gyveno tolimesni mano vyro giminaičiai. Nepamenu jų vardų, prisimenu tik tiek, kad gana garbaus amžiaus pora buvo labai svetinga. Po daugelio dienų pirmą kartą nusimaudžiau ir apsilikau švarius apatinius bei drabužius, sočiai pavalgiau ir nuėjau

miegoti į švarią lovą.

Man patiko Omskas - didelis miestas, kuriame žmonės galėjo rasti darbą ir vietą apsistoti, bet mes labai bijojome atšiaurios žiemos. Visai tam nebuvo pasiruošę, neturėjome šiltų drabužių, o pinigų beveik neliko.. Mums patarė vykti į kurias nors Vidurinės Azijos respublikas. Ten buvo daug šilčiau ir išgyventi buvo lengviau, taigi, maždaug po trijų savaičių nuo atvykimo į Omską, mes su vyru nusipirkome traukinio bilietus ir išvykome į Kazachstaną.

Kazachstano sostinėje Almatoje (iki 1997 m. sostinė buvo Almata – dabar- Astana) mes kreipėmės į evakuacijos punktą, o iš ten mus nusiuntė į nedidelį miestelį Kargalį, maždaug už 25 kilometrų nuo Almatos. Mano vyras gavo pranešimą iš karo komisariato, tačiau į armiją jo nepašaukė. Pirma, jis turėjo įgimtą fizinį defektą – viena koja buvo trumpesnė už kitą. Antra, karo pradžioje iš Baltijos šalių kilusių žmonių į karinius veiksmus neįtraukdavo, nes jais nepasitikėjo.

Mano vyras atkreipdavo žmonių dėmesį. Pirmiausia todėl, kad buvo gimęs Rusijoje, antra buvo labai patrauklus žmogus. Su juo kalbėjosi apie artėjančią Sovietų Sąjungos pergalę. Jam taip pat pasakė, kad taikos metu NKVD⁹ ir prokuratūrai reikės žmonių. Mano vyrui pasiūlė darbą prokuratūroje, jis iš karto sutiko. Jį išsiuntė į specialius kursus viename mieste, kursai buvo trumpalaikiai, o po trijų mėnesių mano vyras grįžo namo bei pradėjo dirbti Kargalio prokuratūroje tardytoju. Mus apgyvendino pas vietinius gyventojus, skyrė mažą kambarį. Be to, mums nereikėjo mokėti jokio nuomos mokesčio.

Gyvenome gana gerai, tačiau žinojome, ką reiškia badas ir šaltis. Sunkiausia buvo pradžioje, kai mano vyras pradėjo dirbti prokuratūroje, jis gaudavo geras maisto normas¹⁰ ir mūsų gyvenimas ėmė gerėti. Mano vyras dirbo nuo ankstyvo ryto iki vėlyvo vakaro. Aš nebuvo pratusi nieko neveikti, todėl nusprendžiau ir pati kuo nors sužsiimti. Išsinuomojau iš šeimininkės tvartelį už gerą kainą ir nusipirkau kiaulę. Pradėjau ją auginti, kai ji užaugo, pardaviau ir uždirbau pinigų. Netrukus nusipirkau karvę. Tada mūsų gyvenimas tapo tiesiog nuostabus, nuo tada visą dieną sunkiai dirbdavau – ganydavau karvę, ruošdavau pašarą kiaulei, bet tai buvo verta. Turėjome pieno, nemažai jo parduodavau, todėl gyvenome gerai. Šeimininkai – kazachų šeima, pas kurią gyvenome, tik stebėjosi manimi, nes sklido kalbos, kad žydai nemėgsta ir nemoka dirbti. Mano sunkus darbas pelnė jų pagarbą. Su jais gerai sutarėme, nors laikui bėgant ėmiau suprasti, kad jie kažkodėl bijojo mano vyro.

Kargalyje pragyvenome trejus karo metus. 1944 metų vasarą mano vyrą iškvietė į Kauną, kai tik šis buvo išlaisvintas nuo nacių. Aš greitai pardaviau savo turtą, dalį daiktų palikau šeimininkams atsidėkodama už svetingumą ir mes išvykome į tėvynę. Dabar jau važiuojame paprastu keleiviniu vagonu. Sustojome Maskvoje, mane labai sužavėjo Sovietų Sąjungos sostinė. Niekada nebuvo mačiusi tokio didžiulio ir gražaus miesto, net ir karo metu. Net neįsivaizdavau, kad toks gali būti. Tada sugrįžome į Kauną. Mano vyrui buvo paskirtas komunalinis butas¹¹ Putvinskio gatvėje. Jis iš karto pradėjo dirbti.

Faivelis pradėjo ieškoti mūsų giminaičių, bandė rasti liudininkų ir netrukus sužinojo skaudžią tiesą. Pirmosiomis okupacijos dienomis mano tėvas buvo nuvestas į katalikų kunigų seminariją, esančią Vilkaviškyje. Jį ir dar kelis žydų vyrus privertė užlipti į antrą aukštą. Iš abiejų pusių stovėjo lietuvių policininkai¹², kurie juos plakė beržinėmis lazdomis ir daužė ginklų buožėmis. Mano tėvas buvo mirtinai sumuštas. Sužinojome, kad tarp žudikų buvo žmonių, pažinojusių mano tėvą, dirbusių mūsų sode, valgiusių ir gėrusių mūsų namuose. Taip supratome apie jų slaptą, nuolatinę

neapykantą žydams.

Išgirdusi apie tai, kas nutiko vyrui, mano vargšė motina išvyko pas savo seserį Taubę į Pilviškius. Ten visi: mano motina, Taubė, jos vyras ir dukra Enta bei kiti žydai buvo nuvesti prie Šešupės upės ir paskandinti. Taip žuvo mano motina. Chaimas, mano mylimiausias brolis, tuo metu buvo Kauno gete¹³. Pirmosiomis akcijų dienomis buvo siekiama sunaikinti inteligentiją, Hitleris mokė, kad tauta negali egzistuoti be inteligentijos, todėl jos atstovai buvo žudomi pirmiausia. Pirmoje akcijoje buvo nužudyta 600 vyrų, tarp jų buvo ir mano brolis. Visa tai įvyko miške, netoli Kauno. Mano vyro motina Riva taip pat žuvo Vilkaviškyje per vieną iš pirmųjų akcijų.

Labai sunkiai išgyvenau šią netektį, tačiau vis dar turėjau viltį, kad bent kai kurie mano artimieji išgyveno. Turėjau susiimti ir gyventi toliau. Faivelis dirbo labai sunkiai, nors man nieko nepasakojo apie savo darbą. Buvo visokių kalbų apie lietuvių būrius, kurie nepripažino sovietų valdžios ir vykdė nusikaltimus bei žudynes. Kai paklausdavau vyro ar jis darbe susiduria su tokiais žmonėmis, jis tik juokais nukreipdavo kalbą ir ramindavo mane. Faivelis mane labai mylėjo ir brangino, nes buvau daug jaunesnė už jį. Jis nemanė, kad būtina su manimi dalintis tokiais dalykais. Netrukus po mūsų sugrįžimo aš pastojau, praėjus dešimt metų nuo mūsų vestuvių, 1946-aisiais, pagimdžiau sūnų. Jam davėme Simono vardą.

Kai gimė mūsų sūnus, vieno kambario mums jau nebepakako, todėl mūsų gyvenimo sąlygos buvo pagerintos. Persikėlėme į mažą dviejų kambarių butą Kęstučio gatvėje, kur vis dar gyvenu. Vos tik mano brangusis sūnus šiek tiek paaugo, vėl ėmiausi ūkio darbų. Mūsų namo kieme įsirengiau daržą, kuriame sodinau įvairias daržoves, net bulves. Tai nebuvo pagrindinis mūsų pragyvenimo šaltinis. Nusipirkau karvę, paskui kiaulę, vėliau dar vieną karvę ir pradėjome labai gerai gyventi. Mūsų berniukas augo gerdamas šviežią karvės pieną ir valgydamas naminių sviestą tais laikais, kai šie produktai buvo labai paklausūs. Aš pardavinėjau pieną. Jis buvo toks skanus ir riebus, kad prie mano durų dažnai nusidriekdavo eilė norinčiųjų jo nusipirkti. Suprantama, jog buvo sunku dirbti, bet širdyje visada dėkoju savo tėvams, kad jie nuo vaikystės mane išmokė dirbti.

Turėjome draugų, daugiausia tai buvo mano vyro kolegos. Jie žinojo, kad esu svetinga ir visada pavaišinu gardžia vakariene. Man patiko turėti svečių, daugelis jų buvo lietuviai. Vienas jų, mano vyro darbdavys, gyveno gretimame kambaryje ir beveik visada valgydavo kartu su mumis. Dažnai prie stalo girdėdavau, kaip vyro draugai priekaištaudavo jam, kad jis nestojas į Komunistų partiją. Mano vyras į tai atsakydavo juokaudamas. Net ir dabar nežinau, kodėl jis taip ir neįstojo į partiją. Žydų tautybė taip pat buvo viena iš mūsų nelaimių priežasčių.

1950-ųjų pradžioje, kai įsisiūbavo plataus masto antisemitinės kampanijos¹⁴, žydai buvo šalinami iš vadovaujančių pareigų, netgi suimami. Visur, spaudoje ir žiniasklaidoje, buvo kalbama apie „gydytojus žudikus“¹⁵; mano vyrą pasikvietė jo viršininkas ir atvirai pasakė, kad visi žydai laikomi kenksmingais. Be to, jis nestojęs į partiją, taigi įrodęs, jog paniekina sovietinę ideologiją. Faivelis buvo atleistas iš darbo, tai buvo mūsų juodosios dienos. Jis tai išgyveno labai sunkiai, gulėdavo lovoje visą dieną nusisukęs į sieną. Netrukus, 1953 metais mirė Stalinas, nei aš, nei mano vyras dėl to neišliejome nė vienos ašaros. Manau, Faivelis buvo vienas iš nedaugelio, kurie suprato Stalino vaidmenį nekaltų žmonių areštuose ir egzekucijose. Pamažu tai pradėjau suvokti ir aš. Mes nebuvome reabilituoti¹⁶, vis dėlto nemanau, kad jis būtų priėmęs prokuratūros pasiūlymą grįžti į darbą, nes buvo įžeistas.

Netrukus mano vyras sutiko su pasiūlytu mėsininko darbu centrinėje turgavietėje. Manė, kad dirbs ten tik laikinai, tačiau Faivelis ten dirbo iki pat pensijos. Jis buvo fiziškai stiprus, todėl jam tai buvo vieni niekai. Verta pridurti, kad sovietmečiu tai buvo gana pelningas ir netgi prestižinis darbas. Dėl to gyvenome pasiturinčiai. Mūsų sūnus lankė mokyklą, o aš nusprendžiau, kad ir pati galėčiau dirbti. Laiku pardaviau savo gyvulius, nes netrukus Kaune buvo uždrausta juos laikyti ir susiradau kasininkės darbą toje pačioje vietoje, kur dirbo mano vyras, centrinėje turgavietėje. Ten dirbau aštuonerius metus.

Niekada nesikalbėjome su vyru apie jo ankstesnį darbą. Apskritai apie politiką nekalbėjome. Mūsų svarbiausias rūpestis buvo šeima. Todėl mes net nesvarstėme XX partijos suvažiavimo, kuriame buvo pasmerktas Stalino asmens kultas. Abu sunkiai dirbome ir gerai uždirbome. Tuo metu mažą butą pirmame aukšte iškeitėme į didelį trijų kambarių butą trečiame aukšte tame pačiame name. Mano vyras susirado atsakingą žmogų iš Ispolkomo (sovietinė struktūra Sovietų sąjungoje), kuris mums padėjo jį gauti.

Mūsų sūnus mokėsi rusiškoje mokykloje. Ten buvo daug žydų vaikų, jis turėjo daug draugų, kurie dažnai lankydavosi pas mus. Mūsų namai visada buvo atviri sūnaus bičiuliams, jie čia valgydavo, kalbėdavosi, klausydavosi muzikos. Nupirkome sūnui magnetofoną, namuose buvo geri baldai ir televizorius. Visi šie daiktai sovietmečiu buvo labai geidžiami, tačiau mano vyras juos gaudavo be vargo, nes visi norėjo turėti „savo“ mėsininką. Geros mėsos buvo galima nusipirkti tik per pažįstamus. Visi norėjo pavalgyti ir radijo parduotuvės direktorius bei baldų fabriko vyriausioji buhalterė nebuvo išimtis. Visi jie ateidavo pas mano vyrą, o jis savo klientams palikdavo geresnį gabalėlį mėsos, o jie jam atsilygindavo paslaugomis.

Kiekvienais metais mes vykdavome atostogų į Palangą arba Druskininkus. Dažniausiai gaudavome profsąjungos kelialapius. Jei nepavykdavo, vykdavome į kurortus ir nuomodavomės kambarį iš vietinių žmonių. Mėgome atostogas, bet dažniausiai švėsdavome šeimos šventes – gimtadienius ar atminimo dienas. Sovietinės šventės: lapkričio 7-oji¹⁹, gegužės 1-oji taip pat buvo švenčiamos mūsų namuose. Žydų tradicijų ir švenčių laikydavomės retai, stengdavomės paminėti bent jau Pesachą. Šiai šventei namuose visada būdavo macų, nors visi valgydavo ir duoną.

Iki 1970 metų mes neturėjome jokio ryšio su Izraeliu, nes susirašinėjimas su šia šalimi buvo beveik uždraustas²⁰. Tuomet mus surado mano brolis Boruchas, jo šeima gyveno pasiturinčiai Izraelyje. Jis buvo seniai vedęs, visus tuos metus dirbo fotografu ir turėjo savo fotostudiją. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Boruchui gimė trynukės mergaitės. Viena iš jų buvo vardu Dvoira. Teta Chaja su savo vaikais taip pat gyveno Izraelyje. Boruchas pradėjo mane įkalbinėti vykti į Izraelį. Bet mano vyras manė, kad mūsų gyvenimas čia geras – sakydavo, jog „geriausias yra gero priešas“. Be to, jis turėjo širdies problemų ir bijojo, kad neištvers karščio. Septintajame dešimtmetyje Faivelis nebegalėjo dirbti dėl prastos sveikatos. Tuo metu aš jau buvau pensininkė, turėjome pakankamai santaupų ir abu gaudavome pensiją. 1977 metais mano vyras netikėtai mirė. Mane apėmė didžiulis liūdesys, nes aš labai mylėjau savo vyrą, mes kartu taikiai ir darniai gyvenome 41 metus.

Mūsų sūnus gerai mokėsi mokykloje, o ją baigęs tais pačiais metais įstojo į Kauno žemėtvarkos institutą. Po studijų jis dirbo projektavimo institute. Simonas vedė žydaitę - Rivą. Mes su vyru buvome prieš šią santuoką, nes mums nepatiko nei nuotaka, nei jos tėvai. Bet kaip ir mano tėvai anksčiau, mes negalėjome to sustabdyti – jie susituokė. Su marčia nuo pat pradžių nesutardavome, tik stengdavomės viena kitą pakęsti.

Mūsų sūnus gyveno gana gerai, padėjome jam nusipirkti butą ir automobilį. 1972 metais gimė mano anūkas Solomonas. Sūnus mane labai mylėjo, todėl nesidalijo savo problemomis. Pasirodo, jis jautė širdies skausmus, bet nesikreipė į gydytoją, jis nesirūpino savo sveikata. 1990 metais, būdamas vos 44-erių, mano Simonas staiga mirė nuo širdies smūgio. Tai buvo didžiulė netektis man, pirmą kartą atsiguliau į lovą ir nieko negalėjau daryti. Pasisamdžiau namų tvarkytoją, kuri manimi rūpinosi ir pamažu padėjo atsigauti.

Nuo to laiko gyvenu viena, su marčia beveik nebendrauju. Mano vienintelis džiaugsmas – anūkas Solomonas, baigė Dailės akademiją ir tapo gana žinomu menininku. Solomonas gyvena Vilniuje, ten jis dažnai rengia parodas. Jis apkeliavo visą pasaulį. Jo menas populiarus, o paveikslai gana brangūs.

Po vyro mirties du kartus lankiausi Izraelyje, man labai patiko žmonės ir jų gyvenimo būdas. Gaila, kad neturėjau jėgų ten nuvykti anksčiau. Aplankiau visus savo giminaičius ir atnaujinau ryšį su broliu. Kai antrą kartą atvykau į Izraelį, Boruchas jau buvo našlys. Jis vėl pradėjo mane įkalbinėti persikelti pas jį gyventi iki gyvenimo pabaigos. Aš sutikau ir pradėjau tvarkytis dokumentus. Besitvakydama dokumentus, gavau telegramą iš Izraelio, kad mano brolis mirė, dabar esu visiškai viena.

Gyvenu patogiai, tačiau mano pensija minimali – 350 litų (apie 130 dolerių) ir dar gaunu 35 litus už vyrą. Nauja Lietuvos nepriklausomybė²¹ neigiamai paveikė žmonių, taip pat ir mano gerovę. Už komunalines paslaugas mokame daug: žiemą už šildymą tenka sumokėti apie 100 litų. Bet aš verčiuosi, nes nuomuju vieną kambarį studentui. Be to, žydų bendruomenė labai padeda likusiems žydams, mes gauname maisto davinius, vaistus. Pietauju bendruomenės valgykloje, man tai labai svarbu, o bendruomenės darbuotoja man padeda namuose. Esu labai sena, todėl man sunku pačiai savimi pasirūpinti.

Dabar, kai esu sena, vėl laikausi judaizmo. Pasninkauju per Jom Kipurą, gaminu žydiškus patiekalus ir švenčiu šventes bendruomenėje. Netrukus su draugėmis eisime į Roš ha-šanos šventę bendruomenėje. Mano vienintelis anūkas manęs nepamiršta, dažnai mane aplanko, jam labai patinka mano žydiškas troškinys ir cimesas. Deja, jis dar nevedęs, proanūkių neturiu, tikiuosi, kad sulauksiu tos dienos ir galėsiu jais pasirūpinti.

Žodynėlis:

1 Liaudies priešas

Oficialus sovietinio laikotarpio terminas; eufemizmas („švelnesnis pasakymas“), vartotas tikram ar tariamam politiniam oponentui apibūdinti.

2 Antrasis pasaulinis karas

1941 m. birželio 22 d., penktą valandą ryto, nacistinė Vokietija, nepaskelbusi karo, užpuolė Sovietų Sąjungą. Tai buvo Antrojo pasaulinio karo pradžia Sovietų Sąjungai (ir tuo metu okupuotai sovietų Lietuvai). Sovietai Antrąjį pasaulinį karą vadino Didžiuoju Tėvynės karu (pastaba: originaliame

interview, pašnekovė taip pat Antrąjį pasaulinį karą vadino Didžiuoju Tėvynės karu). Vokiečių „žaibo karas“, žinomas kaip operacija „Barbarosa“, beveik pasiekė savo tikslą – per kelis mėnesius pralaužti Sovietų Sąjungos gynybą. Sovietų kariuomenė buvo nepasiruošusi, todėl per pirmąsias karo savaites prarado ištisas armijas ir didžiulius kiekius ginkluotės. Iki 1941 m. lapkričio Vokietijos armija buvo užėmusi Ukrainos Respubliką, apsiautusi Leningradą, antrą pagal dydį SSRS miestą, ir grasino pačiai Maskvai. Karas Sovietų Sąjungai baigėsi 1945 m. gegužės 9 d.

3 Deportacijos iš Baltijos šalių (1940-1953)

Po to, kai 1940 m. birželį Sovietų Sąjunga okupavo tris Baltijos valstybes: Estiją, Latviją ir Lietuvą, prasidėjo masinė gyventojų deportacija. Tai buvo sovietinės sistemos įtvirtinimo proceso dalis. Jų aukomis tapo daugiausia, bet ne vien tik, režimui nepageidaujami asmenys: turtingi, išsilavinę bei anksčiau politiškai aktyvūs sluoksniai. Deportacijos į atokius Sovietų Sąjungos regionus vyko nuolat iki pat Stalino mirties. Pirmoji didžioji deportacijų banga įvyko 1941 m. birželio 14 - 18 d., kai buvo ištremta apie 17 500 daugiausia politiškai aktyvių žmonių. Deportacijos buvo atnaujintos po to, kai 1944 m. sovietinė armija atkovojo šias šalis iš nacistinės Vokietijos, vėl okupavo buvusias Baltijos valstybes. Partizaniniai mūšiai prieš sovietinius okupantus tęsėsi iki 1956 m., kai buvo sunaikintas paskutinis būrys. 1948 m. birželio - 1950 m. sausio mėn., remiantis SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dekretu, buvo deportuota iš viso 52 541 žmogus iš Latvijos, 118 599 iš Lietuvos ir 32 450 iš Estijos. Deportuoti žmonės buvo apkaltinti „šurkščiai vengiantys darbo žemės ūkyje ir gyvenantys antisocialinį bei parazitinį gyvenimo būdą“. Iš viso iš trijų respublikų buvo ištremta 203 590 žmonių. Tarp jų ištisos lietuvių šeimos iš įvairių socialinių sluoksnių (valstiečiai, darbininkai, inteligentai) visi, kurie atsisakė ar galėjo atsisakyti paklusti režimui. Dauguma tremtinių mirė svetimose žemėse, be to, apie 100 000 žmonių buvo nužudyti rezistencinės kovos metu ar sušaudyti kaip partizanų būrių nariai, dar apie 100 000 buvo nuteisti 25 metams lagerio.

4 Chasidas

Chasidizmo – žydų mistinio judėjimo, susiformavusio XVIII a. sekėjas. Chasidizmas kilo kaip reakcija prieš talmudinio mokslą ir mokė, kad Dievo buvimas yra visur aplink mus, todėl žmogus turi tarnauti Dievui kiekvienu savo veiksnu ir žodžiu. Judėjimas suteikė žmonėms dvasinės vilties ir pakylėjimo. Iki Antrojo pasaulinio karo Rytų Europoje egzistavo daugybė chasidizmo krypčių ir mokyklų, kiekviena sekė žymių mokytojų bei mąstytojų mokymu. Kiekviena turėjo savo papročius, ritualus ir gyvenimo būdą. Šiandien gausios chasidų bendruomenės gyvuoja Niujorke, Londone, Izraelyje ir Antverpene.

5 Komjaunimas

Komunistinė jaunimo politinė organizacija, įkurta 1918 metais. Komjaunimo uždavinys buvo skleisti komunizmo idėjas ir įtraukti darbininkų bei valstiečių jaunimą į Sovietų Sąjungos kūrimą. Komjaunimas taip pat siekė suteikti komunistinį auklėjimą, įtraukiant jaunimą į politinę kovą ir papildant ją teoriniu švietimu. Komjaunimas buvo populiariesnis nei Komunistų partija, nes, skirtingai nei partijoje, čia galėjo dalyvauti ir politinio pasirengimo neturintys jauni darbininkai, o partijos nariai turėjo turėti bent minimalią politinę kvalifikaciją.

6 Didysis teroras (1934–1938)

Per Didįjį terorą arba didžiuosius valymus, per kuriuos vyko garsieji Stalino buvusiųjų bolševikų oponentų surežisuoti teismai 1936–1938 m. ir kurie itin sustiprėjo 1937–1938 m., kai milijonai nekaltų Sovietų Sąjungos piliečių buvo išsiųsti į darbo stovyklas arba nužudyti kalėjimuose. Pagrindiniai Didžiojo teroro taikiniai buvo komunistai. Daugiau nei pusė areštuotų žmonių tuo metu buvo partijos nariai. Ginkluotosios pajėgos, Komunistų partija ir vyriausybė apskritai buvo išvalytos nuo tariamų disidentų; aukos dažniausiai buvo nuteistos mirties bausme arba ilgalaikiams sunkiems darbams. Dauguma valymo darbų vyko slaptai, tik keli atvejai buvo nagrinėjami viešuose „surežisuotuose“ teismuose. Terorui atslūgus 1939 m., Stalinui pavyko pasiekti, kad tiek partija, tiek visuomenė visiškai paklustų jo valdžiai. Sovietinė visuomenė buvo taip susiskaldžiusi ir žmonės tokie išsigandę, kad masiniai areštai nebebuvo būtini. Stalinas valdė kaip absoliutus diktatorius iki savo mirties 1953 m. kovo mėn.

7 Sovietinė armija

Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos, iš pradžių vadintos Raudonąja armija, o 1946 m. vasarį pervadintos į Sovietų armiją. Po to, kai 1917 m. lapkritį bolševikai atėjo į valdžią, jie pradėjo kurti darbininkų kariuomenės būrius, vadinamus Raudonąja gvardija, į kuriuos savanoriškai buvo verbuojami darbininkai ir valstiečiai. Vadai buvo renkami iš buvusių caro karininkų ir karių arba tiesiogiai skiriami Komunistų partijos Karinio revoliucinio komiteto. 1918 m. pradžioje bolševikų vyriausybė paskelbė dekretą dėl darbininkų ir valstiečių Raudonosios armijos įkūrimo ir įvedė privalomą šaukimą vyrams nuo 18 iki 40 metų. 1918 m. buvo pašaukta 100 000 karininkų ir 1,2 milijono kareivių. Buvo atkurtos karo mokyklos ir akademijos karininkų rengimui. 1925 m. priimtas įstatymas dėl privalomosios karinės tarnybos, įvestas metinis šaukimas. Tarnybos trukmė buvo nustatyta taip: Raudonojoje gvardijoje – 2 metai, jaunesniems aviacijos ir laivyno karininkams – 3 metai, vidutinės ir vyresniosios grandies karininkams – 25 metai. Išnaudojančiųjų klasių žmonės (buvę bajorai, pirkliai, caro armijos karininkai, kunigai, fabrių savininkai ir kt.) bei jų vaikai, taip pat buožės ir kazokai nebuvo šaukiami į armiją. 1939 m. įstatymas panaikino tam tikrų klasių vyrų šaukimo apribojimus – studentai nebuvo šaukiami, bet studijų laikotarpiu turėjo sudalyvauti kariniuose pasirengimuose.

1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui (Sovietų Sąjungos teritorijoje), šaukimas į armiją tapo privalomas. Pirmiausia 1941 m. birželio-liepos mėn. buvo paskelbta visuotinė vyrų ir dalinė moterų mobilizacija. Vėliau buvo tęsiamas kasmetinis 18 metų sulaukusių vyrų šaukimas. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Raudonoji armija išaugo iki daugiau nei 11 mln. žmonių, ir prasidėjo demobilizacijos procesas. Iki 1948 m. pradžios Sovietų armija buvo sumažinta iki 2 mln. 874 tūkst. žmonių. Šaukiamojo amžiaus jaunimas buvo nukreipiamas į kasyklas, sunkiąją pramonę ir statybų aikšteles. 1949 m. buvo priimtas naujas įstatymas dėl visuotinės karinės prievolės, pagal kurį tarnybos trukmė sausumos kariuomenėje ir aviacijoje buvo 3 metai, o laivyne – 4 metai. 17–23 metų jaunuoliai, turintys vidurinę civilinę arba karinę išsilavinimą, buvo priimami į karininkų mokyklas. 1968 m. tarnybos trukmė sausumos kariuomenėje buvo sutrumpinta iki 2 metų, o laivyne – iki 3 metų. Ši šaukimo sistema iš esmės nesikeitė iki Sovietų Sąjungos ir Sovietų armijos žlugimo (1991–1993 m.).

8 Baltijos šalių

Estijos, Latvijos ir Lietuvos okupacija: Nors Molotovo-Ribentropo pakte kaip Sovietų Sąjungos įtakos sferai rytų Europoje buvo priskirtos tik Latvija ir Estija, bet pagal papildomą protokolą, pasirašytą 1939 m. rugsėjo 28 d., didžioji Lietuvos dalis taip pat buvo perduota Sovietų Sąjungai. Trys Baltijos valstybės buvo priverstos pasirašyti „Gynybos ir savitarpio pagalbos pakta“ su SSRS, leidžiantį sovietų kariuomenei dislokuotis jų teritorijose. 1940 m. birželį Maskva pateikė ultimatumą, reikalaudama pakeisti vyriausybes ir įsileisti okupacinę kariuomenę. Galiausiai visos trys valstybės buvo inkorporuotos į Sovietų Sąjungą kaip Estijos, Latvijos ir Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos.

9 NKVD

Vidaus reikalų liaudies komisariatas; 1934 m. perėmė GPU (valstybės saugumo komitetas, atsakingas už grėsmes Valstybėje) funkcijas.

10 Kortelių sistema

Maisto kortelių sistema, reguliuojanti maisto ir pramoninių prekių paskirstymą, buvo įvesta SSRS 1929 m. dėl didelio vartojimo prekių ir maisto trūkumo. Sistema buvo panaikinta 1931 metais. 1941 m. maisto kortelės buvo vėl įvestos siekiant registruoti, paskirstyti ir reguliuoti maisto tiekimą gyventojams. Kortelių sistema apėmė pagrindinius maisto produktus: duoną, mėsą, aliejų, cukrų, druską, kruopas ir kt. Maisto normos skyrėsi priklausomai nuo socialinės grupės ir atliekamo darbo pobūdžio. Sunkiosios pramonės ir gynybos įmonių darbininkai per dieną gaudavo 800 g duonos (šachtininkai – 1 kg), kitų pramonės šakų darbininkai – 600 g. Nekvalifikuoti darbininkai gaudavo 400 arba 500 g, atsižvelgiant į jų įmonės svarbą, o vaikai – 400 g. Tačiau kortelių sistema buvo taikoma tik pramonės darbininkams ir miestų gyventojams, o kaimo vietovių gyventojai tokios sistemos neturėjo. Kortelių sistema buvo panaikinta 1947 metais.

11 Komunalinis butas

Siekdama pagerinti gyvenimo sąlygas po 1917 m. revoliucijos, sovietų valdžia pasisavino „per dideles“ turtingų šeimų gyvenamąsias patalpas. Butus dalijose kelios šeimos: kiekviena gyveno atskiroje patalpoje, o virtuvę, tualetą ir vonos kambarį naudojo bendrai. Dėl nuolatinio būstų trūkumo miestuose komunaliniai arba bendri butai egzistavo ne vieną dešimtmetį. Nors 1960-aisiais pradėtos valstybinės programos, skirtos naujų namų statybai ir komunalinių butų panaikinimui, tokie butai egzistuoja ir šiandien.

12 Lietuvių policija

Taip buvo apibudinami vietiniai lietuviai kolaborantai, bendradarbiavę su nacistiniu režimu. Būdami pavaldūs vokiečiams, jie buvo organizuoti kaip pagalbinės policijos pajėgos ir buvo atsakingi už nacių okupacinės valdžios įtvirtinimą šalyje. Jie atliko pagrindinį vaidmenį, vykdam Lietuvos žydų sunaikinimą.

13 Kauno getas

1941 m. birželio 24 d. vokiečiai užėmė Kauną. Mieste buvo įkurti du getai: mažasis ir didysis, o į juos buvo suvaryta 48 000 žydų. Per du su puse mėnesio mažasis getas buvo likviduotas, o per „didžiąją akciją“ (Grossaktion) 1941 m. spalio 28–29 d. buvo nužudyta apie 10.000 tūkstančių, kurių tarp buvo ir vaikai. Likusieji 17412 žmonių iš didžiojo geto buvo mobilizuoti darbams. 1944 m. kovo 27–28 d. dar 18 000 buvo nužudyti, o liepą, prieš Sovietų armijai užimant miestą dar 4 000 buvo išvežti į įvairias koncentracijos stovyklas. Iš viso Kauno gete žuvo 35 000 žmonių.

14 Kampanija prieš „kosmopolitus“

1949 m. Komunistų partijos pagrindiniuose leidiniuose, paskelbtuose straipsniuose, pradėta kampanija prieš „kosmopolitus“, t. y. žydus. Ji buvo nukreipta daugiausia prieš žydų inteligentiją ir buvo pirmasis viešas puolimas nukreiptas į sovietinius žydus dėl jų tautybės. „Kosmopolitai“ rašytojai buvo kaltinami neapykanta rusų tautai, sionizmo rėmimu ir pan. 1948 m. lapkritį nemažai jidiš rašytojų bei žydų antifašistinio komiteto vadovų buvo suimti apkaltinus juos už ryšių palaikymą su sionizmu ir Amerikos „imperializmu“. 1952 m. jie buvo slapta sušaudyti. 1953 m. sausį pradėta antisemitinė „gydytojų byla“. Per Sovietų Sąjungą nuvilnijo antisemitizmo banga: žydai buvo šalinami iš pareigų, pradėjo skliti gandai apie artėjančią masinę žydų deportaciją į rytinę SSRS dalį. 1953 m. kovą po Stalino mirties, kampanija prieš „kosmopolitus“ baigėsi.

15 „Gydytojų byla“

„Gydytojų byla“ –tai tariamas Maskvos gydytojų sąmokslas, siekiant nužudyti aukštus valdžios ir partijos pareigūnus. 1953 m. sausį sovietinė spauda pranešė, kad buvo suimti devyni gydytojai, iš kurių šeši buvo žydai ir kad jie pripažino savo kaltę. Tačiau 1953 m. kovą mirus Stalinui teismas neįvyko. Vėliau oficialus partijos laikraštis „Pravda“ paskelbė, kad kaltinimai buvo melagingi, o prisipažinimai išgauti kankinimais. Tai buvo vienas iš sunkiausių antisemitinių įvykių Stalino valdymo metais. 1956 m. XX partijos suvažiavime savo slaptame pranešime Chruščiovas pareiškė, kad Stalinas ketino šią bylą panaudoti aukščiausios sovietų vadovybės valymui.

16 Reabilitacija Sovietų Sąjungoje

Daugelis Stalino eroje suimti, dingusieji arba nužudyti, buvo reabilituoti po 1956 m., SSRS Komunistų partijos XX suvažiavimo, kuriame Chruščiovas viešai paneigė Stalino asmens kultą ir nuėmė paslapties šydą nuo to, kas vyko Sovietų Sąjungoje Stalino vadovavimo laikais. Tik po oficialios reabilitacijos žmonės pirmą kartą sužinojo, kas nutiko jų giminaičiams, nes anksčiau informacija apie suimtuosius nebuvo atskleista.

17 XX partijos suvažiavimas

1956 m. vykusiame XX Sovietų Sąjungos komunistų partijos suvažiavime Chruščiovas viešai pasmerkė Stalino kultą ir atskleidė paslaptis apie jo valdymo metais vykusius įvykius SSRS.

18 Ispolkomas

Po caro atsistatydinimo (1917 m. kovą) valdžią perėmė Laikinoji vyriausybė, paskirta laikinosios Dūmos komiteto. Ši vyriausybė ketino tam tikru mastu dalintis valdžia su darbininkų ir kareivių tarybomis („sovietais“). Po trumpo chaotiško laikotarpio, kai buvo bandoma taikyti demokratines

procedūras, socialistinių intelektualų grupė, vadinama Ispolkomu, užsitikrino teisę „atstovauti“ sovietams. Tačiau sovietų demokratė pradžia jau nuo pradžių buvo labai ydinga: valstiečiai – didžioji Rusijos gyventojų dalis – praktiškai neturėjo balso teisės, o kareiviai buvo neproporcingai atstovaujami. Ispolkomo valdžios perėmimas pavertė šią trapią demokratiją intelektualų oligarchija.

19 Spalio revoliucijos diena

1917 m. spalio 25 d. (pagal senąjį kalendorių) minima kaip Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos Rusijoje pergalės diena. Ši diena yra svarbiausia data SSRS istorijoje. Šiais laikais ši sukaktis švenčiama kaip „Sutarimo ir susitaikymo diena“ lapkričio 7 d.

20 Bendravimas su giminaičiais užsienyje

Sovietų valdžia galėjo areštuoti asmenį, susirašinėjantį su giminaičiais užsienyje, apkaltinti jį šnipinėjimu, išsiųsti į koncentracijos stovyklą ar net nuteisti mirties bausme.

21 Lietuvos Respublikos atkūrimas: 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvą nepriklausoma valstybe. Maskvos Sovietų vadovybė atsisakė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę ir inicijavo šalies ekonominę blokadą. 1991 m. vasario mėn. surengtame referendume daugiau nei 90 procentų dalyvavusiųjų (dalyvavimo rodiklis – 84 proc.) balsavo už nepriklausomybę. Vakarų pasaulis pagaliau pripažino Lietuvos nepriklausomybę, kaip ir SSRS 1991 m. rugsėjo 6 dieną. 1991 m. rugsėjo 17 d. Lietuva tapo Jungtinių Tautų organizacijos nare.